

Але й ця частка не є такою ж вже малою з огляду на те, що через "чистилище" досудового тримання під вартою проходять сотні тисяч українців щорічно. Саме після таких тортур останні нерідко втрачали здоров'я й саме через це починалася тяганина скарг до прокуратури, позовів до суду та подань до інших інстанцій.

Аналогічним є стан справ щодо застосування проти-законного психічного насильства, яке може використуватися або в поєднанні з фізичним насильством, або як самостійна форма тиску й примусу для отримання бажаних результатів під час затримання, приводу, арешту або тримання під вартою.

За результатами опитування осіб, які тримаються під вартою, щодо застосування до них різних форм психічного насильства, було визначено, що такі особи дійсно зазнавали вплив психічного тиску з боку працівників ОВС у 23,5 % випадках. Майже про такий відсоток психічного тиску інформують представники правозахисних громадських органів і ЗМІ.

Найчастіше при провадженні досудового слідства має місце застосування різних за видами й формами залякування й шантажу в поєднанні з побиттям з метою отримання бажаних показань у процесі допиту чи інших процесуальних дій. Цей факт доводить про необхідність передбачення погрози застосування насильства в ч. 2 ст. 373 КК України упродовж допиту. У сукупності з надзвичайно тяжкими умовами, переповненими камерами це дійсно може спрацювати, коли особа, яка тримається під вартою, починає мріяти про скоріший суд і невеликий строк відбування покарання в місцях позбавлення волі, де не буде постійного пресингу. Окремо слід зупинитися на катуванні сном, яке, за даними, набуло значного поширення. Відомо, що це є досить виснажлива річ і не залишає жодних фізичних ознак на тілі потерпілого, але може обернутися тяжкими наслідками для його психічного стану.

Слід зазначити й на той факт, що об'єкти протизаконного насильства та поведінки щільно пов'язані із соціальною структурою українського суспільства, тобто вірогідність вчинення правопорушень коливається залежно від належності затриманих до тих чи інших соціальних груп і прошарків.

Ступінь підвищеної суспільної небезпеки цих злочинів криється в протидії законному функціонуванню (діяльності) органів правосуддя та окремих службових осіб, а також заподіяння тяжкої або особливо тяжкої чи в погрозі заподіяння такої шкоди правам і свободі людині

та громадянину в порівнянні з іншими злочинами у сфері правосуддя. Ступінь тяжкості вчиненого злочину слід врахувати, вдосконалюючи національне законодавство. Це підтверджують і результати опитування практичних працівників правоохоронних органів, які зазначили, що діяння, передбачені ст. ст. 371-373 КК України, є злочинами проти правосуддя з підвищеним ступенем суспільної небезпеки. Такої думки дотримується переважна більшість опитаних респондентів - 302 особи (81,62 % з опитаних). Не дотримуються такої думки 68 осіб (18,38 % щодо опитаних) [1, 25-39].

Враховуючи викладене, можна надати відповідні узагальнення, що, на жаль, мають місце факти протизаконного насильства та погроз застосування насильства (і не тільки його) упродовж кримінального судочинства. Шансів же реально довести в суді такі факти як потерпілим, так і адвокатом практично немає.

Література

1. Воронцов А.В. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти правосуддя, які вчинюються службовими особами органів дізнання та досудового слідства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Андрій Володимирович Воронцов. - Одеса: МГУ, 2011. - 269 с.

2. В Забайкалье завершено расследование дела о пытках в отделении полиции [Электронный документ]: [вечерние новости]. - Электрон. дан. (1 файл). - Режим доступа: <http://www.1tv.ru/newsvideoarchive/>. - Название с домашней страницы Интернета. - 1 канал. Всемирная сеть. Видео от 13.11.2012 г.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 28.12.1960 р. № 1001-05 із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 07.05.2008 р. - Електрон. дан. (3 файли). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрана.

4. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-порівняльний аналіз / За заг. ред. О.Н. Ярмиша; передмов. Ю.В. Луценка, Г.Й. Удовенка. - Х.: ХНУВС, 2005. - 212 с.

Воронцов А.В.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців
кримінальної міліції ОДУВС
Надійшла до редакції: 02. 12.2012

УДК 343.84

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ: КРИМІНАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ

Принцип диференціації покарання полягає в його градації в нормах як Загальної, так і Особливої частин Кримінального Кодексу України шляхом визначення його видів, строків, обмеження в застосуванні тих чи інших видів покарання до певних категорій осіб, які вчинили злочини, допущення можливості пом'якшення покарання, призначеного судом, залежно від характеру й типового ступеня суспільної небезпеки злочину, у тому числі й кваліфікуючих обставин, а також типових властивостей особистості винного (засудженого), у

тому числі й характеру його поведінки після вчинення злочину й у процесі відбування покарання.

Як свідчить практика, незважаючи на те, що в чинному кримінально-виконавчому законодавстві України (ст. 5 КВК України) закріплений принцип диференціації та індивідуалізації виконання кримінальних покарань і створені певні умови його реалізації на практиці (зокрема, у виді застосування так званої прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі; розподілу засуджених по

відповідних дільницях у межах однієї колонії; переводу злісних порушників встановленого порядку відбування покарання в колонії максимального рівня безпеки та ін.), з моменту прийняття у 2004 році нового КВК України до сьогодні суттєвих змін у змісті виконання та відбування покарання у виправних і виховних колоніях не відбулось.

Питання диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання досліджували такі вчені, як В.А. Бадира, Ю.В. Беца, І.Г. Богатирев, В.В. Василевич, А.П. Гель, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, В.М. Дрьомін, І.І. Карпець, А.В. Кирилюк, Т.А. Кальченко, О.Г. Колб, В.О. Корчинський, Л.Л. Кругліков, В.О. Меркулова, О.В. Лисодєд, С.Ю. Лукашевич, М.С. Пузирьов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, Б.С. Утєвський, С.Я. Фаренюк, І.С. Яковець та ін.

Незважаючи на це, деякі питання поняття й сутності диференціації та індивідуалізації виконання під час відбування покарання залишаються спірними й актуальними.

У змісті деяких норм КК України й КВК України (далі - КК України й КВК України), диференціація реалізується в бік як пом'якшення, так і обтяження покарання порівняно з середньою величиною, передбаченою в санкції норми Особливої частини КК за основний склад злочину або ж в порівнянні з покаранням, призначеним вироком суду (якщо диференціація здійснюється в процесі виконання покарання).

Диференціація здійснюється законодавцем при регламентації як призначення покарання, так і його виконання. Вона не може обмежуватися тільки етапом його призначення тому, що вона "обслуговує" досягнення цілей покарання, а основне навантаження в їх реалізації припадає саме на виконання покарання. Диференціація виконання покарання ґрунтується на простій для розуміння ідеї - відбування призначеного судом покарання зазвичай позитивно має впливати на поведінку засудженого, тому з урахуванням цього й повинен зменшуватися обсяг карального впливу на засудженого. Посилення ж карального впливу на засудженого зумовлюється продовженням його антигромадської поведінки, наприклад злісним ухиленням від відбування покарання, тим більше вчиненням нового злочину. Законодавець не може також ігнорувати й ряд обставин, не пов'язаних з поведінкою засудженого (наприклад, його захворювання, введення нового кримінального закону, що пом'якшує покарання та ін.).

При диференціації покарання в процесі його виконання в бік як пом'якшення, так і обтяження покарання законодавець також враховує характер і типову ступінь суспільної небезпеки скоєного злочину. Наприклад, при регламентації заміни невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання термін покарання, який підлягає обов'язковому відбуванню, диференціюється залежно від категорії злочину. Згідно з частиною 4 ст. 82 КК України невідбута частина покарання може бути замінена більш м'яким видом покарання після фактичного відбуття засудженим встановленої в законі відповідної частини покарання у виді позбавлення волі; при засудженні за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин - не менше третини строку покарання; за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у

разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі - не менше половини терміну покарання; за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково й вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання - не менше двох третин строку покарання [3].

У кримінально-виконавчому законодавстві диференціація покарання здійснюється на основі характеру поведінки засудженого. Вказаний критерій диференціації покарання при його виконанні прийнятий до уваги законодавцем при регламентації переведення засуджених до позбавлення волі в ст. 101 КВК України. А саме у КВК України диференціюється обсяг карального впливу щодо осіб, які відбувають термін покарання в межах виправної установи. Зокрема, засуджені, які стають на шлях виправлення, можуть бути переведені:

- з приміщень камерного типу в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки або колонію середнього рівня безпеки - після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання;

- зі звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки - після фактичного відбуття не менше половини призначеного судом строку покарання;

- у колоніях мінімального й середнього рівня безпеки - до дільниці соціальної реабілітації після фактичного відбуття не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом за злочин середньої тяжкості; не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі; не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

І навпаки, засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, можуть бути переведені: з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці; з колонії середнього рівня безпеки чи звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки [4].

Диференціація умов відбування позбавлення волі у бік пом'якшення покарання передбачається й в інших видах виправних установ (ст. ст. 138, 139, 140, 143 КВК України). У всіх цих нормах конкретно вказуються поліпшені умови відбування покарання.

Тим самим, диференціація покарання в процесі виконання покарання в бік його пом'якшення може здійснюватися в таких формах: 1) шляхом заміни невідбутої частини призначеного вироком суду покарання більш м'яким видом покарання, 2) переведення засудженого, який відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, в іншу виправну установу з більш м'яким режимом виконання й відбування даного

виду покарання, 3) пом'якшення умов відбування покарання у вигляді позбавлення волі в одній виправній установі. Якщо в першому випадку призначається інший, більш м'який вид покарання, а в другому - змінюється порядок його виконання та відбування, то в третьому - пом'якшуються лише умови його виконання.

Якщо заміна невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання й переведення особи, яка відбуває позбавлення волі, до виправної установи з більш м'яким режимом можуть здійснюватися тільки судом, то переведення на інші умови відбування покарання в межах однієї виправної установи - за рішенням адміністрації виправної установи.

У літературі з кримінально-виконавчого права зазвичай існує визначення диференціації та індивідуалізації виконання покарання, а не самого покарання. Наприклад, в одному з підручників вказується, що диференціація та індивідуалізація виконання покарання передбачає, що "до різних категорій засуджених залежно від характеру вчинених ними злочинів і ступеня суспільної небезпеки, минулої злочинної діяльності слід застосовувати різний обсяг карального впливу" [7, 81]. З цього визначення можна зробити висновок, що покарання при цьому залишається незмінним, а диференціюється тільки виконання покарання. Нам видається, що диференціація в кримінально-виконавчій літературі розкривається однобоко, в її визначеннях [9, 56] відбувається лише один аспект - диференціація порядку та умов відбування покарання у виді позбавлення волі в різних виправних установах. Отже, виникає питання: зміна умов відбування покарання в тій же виправній установі або шляхом переведення в іншу або ж заміна невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання хіба не охоплюється змістом диференціації покарання в процесі його виконання? Отже, зміст диференціації покарання, як з його пом'якшенням, так і обтяженням, у процесі його відбування є куди більш багатим, ніж це визнається в теорії кримінально-виконавчого права.

Пом'якшення покарання здійснюється й у рамках індивідуалізації на етапі його виконання.

Л.Л. Кругліков зазначає, що індивідуалізація покарання - найважливіше закономірження, що випливає з того, що з вітчизняного кримінального права відповідальність персоніфікована; вона настає тільки щодо конкретної особи, винної у вчиненні злочину. "Злочин не привід, а підстава відповідальності й одночасно мірило покарання. Разом з тим вони індивідуальні й тому відрізняються один від одного не тільки злочини, а й особи, які його вчинили" [5, 143].

Завдяки індивідуалізації покарання стає реальним вправлення засудженого й реалізація спеціального попередження злочинів. Вона виключає формалізм при призначенні покарання й водночас спрямована на стимулювання позитивної поведінки засудженого. Індивідуалізація покарання відображає найбільш принципові положення кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема, формально-матеріальне визначення злочину, принципи провини, справедливості й гуманізму, цілі покарання тощо.

Одним з перших, хто ґрунтовно досліджував індивідуалізацію покарання, був І.І. Карпець. Ще в 1961 році він наголошував: "Індивідуалізація покарання в радянському кримінальному праві - це

принцип, який полягає в обліку характеру й ступеню суспільної небезпеки скоєного злочину, особи винного, обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, який дозволяє за допомогою покарання, що поєднує в собі цілі карі й виховання, домогтися в кінцевому результаті вправлення й перевиховання злочинця, а також попередити вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами" [1, 10]. Як принцип визнавав індивідуалізацію покарання Н.А. Беляєв. Він вважав, що індивідуалізація покарання є "певне коригування принципу відповідності покарання тяжкості вчиненого злочину. Конкретне покарання має призначатися з урахуванням не тільки тяжкості вчиненого злочину, а й ряду інших обставин". Як зазначає В.І. Селівєров, індивідуалізація виконання покарання є логічним продовженням його диференціації. Однак деякі автори не розрізняють чітких граней між диференціацією та індивідуалізацією покарання [9, 57]. Наприклад, А.В. Кадков вказує, що, індивідуалізуючи призначене покарання, тобто обираючи вид і розмір покарання, який відповідає характеру й ступеню суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи винного та інших обставин справи, суд реалізує принципи рівності громадян перед законом, невідворотності відповідальності, особистої й винної відповідальності, демократизму й гуманізму [8, 404]. По суті, ті ж критерії характерні й для диференціації покарання.

Найбільш ґрунтовно, на нашу думку, розмежувала диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності Т.А. Костарева. На її думку, якщо диференціація відноситься до діяльності законодавця, то індивідуалізація - до сфери правозастосування. Вони розрізняються по суб'єктах (законодавець і правозастосовник), по правових актах (закон, інший нормативний правовий акт, акт правозастосування), за часом, процедурою, порядку здійснення, нарешті, з підстав (за характером і типовим ступенем; індивідуальним ступенем суспільної небезпеки) [2, 185]. Т.А. Костарева водночас не вказала на одну з найбільш істотних відмінностей між диференціацією та індивідуалізацією відповідальності й покарання.

Сама ж принципова особливість індивідуалізації покарання на етапі його виконання полягає в тому, що вона здійснюється тільки на основі врахування особистості засудженого, насамперед його поведінки. Індивідуалізація на цьому етапі може бути також зумовлена станом здоров'я засудженого, характером його хвороби. При призначенні ж покарання за загальним правилом передусім враховуються індивідуальні властивості злочину, обставини його вчинення. Властивості ж, що характеризують особу винного, враховуються в сукупності з властивостями злочину, вони при призначенні покарання не можуть, на нашу думку, мати привілейоване значення.

Індивідуалізація покарання при його виконанні в бік пом'якшення покарання може здійснюватися стосовно засуджених, які відбувають покарання у виді: 1) обмеження волі; 2) тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні; 3) позбавлення волі на певний строк. Відповідно до частини 7 ст. 59 КВК України засудженим, які не допускають порушень встановленого порядку виконання покарання у виді обмеження волі і мають сім'ю, після відбуття шести місяців строку покарання можуть за постановою начальника виправного центру

проживати за межами гуртожитку зі своїми сім'ями (ч. 1 ст. 67 КВК України) [4].

Отже, диференціація покарання розрахована на відносно невизначене коло осіб, які вчинили злочин, вона не персоналізується й не передбачає врахування всіх значущих особливостей кожного випадку вчинення злочину, а індивідуалізація, навпаки, завжди носить персоналізований, індивідуалізований характер, що передбачає облік саме значущих для кримінального права індивідуальних властивостей злочину й особи винного в його скоєнні. Інакше кажучи, індивідуалізація поширюється тільки на конкретну, індивідуально визначену особу й на конкретний випадок вчинення злочину. На відміну від диференціації, при індивідуалізації покарання більшою мірою враховуються особа винного в злочині і його поведінка.

Індивідуалізація покарання, як вже було зазначено, здійснюється як при призначенні, так і при його виконанні та відбуванні. Однак на етапі виконання покарання індивідуалізується покарання, раніше призначене за вироком суду, тобто з урахуванням поведінки засудженого визначається інший обсяг карального впливу на засудженого. Тоді як при призначенні покарання індивідуалізації підлягає покарання, передбачене нормою Особливої частини, а іноді й скориговане в нормах Загальної частини КК України.

Література

1. Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. - М.: Госюриздат, 1961. - 152 с.

2. Костарева Т.А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве: научное издание / Т.А. Коста-

рева, Л.Л. Кругликов. - Ярославль: Ярославский гос. ун-т, 1993. - 238 с.

3. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.

5. Кругликов Л.Л. Проблемы теории уголовного права. ... Л.Л. Кругликов. - Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1999. - 200 с.

6. Пузырев М.С. Некоторые аспекты реализации дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок по уголовно-исполнительному законодательству Украины / М.С. Пузырев // Уголовно-исполнительная система Российской Федерации в условиях модернизации: современное состояние и перспективы развития: сб. тез. докл. участников Междунар. науч.-практ. конф. (Рязань, 22-23 нояб. 2012 г.): в 3 т. - Рязань: Академия ФСИН России, 2012. - Т. 1. - С. 91-93.

Уголовно-исполнительное право. Учебник. / Под ред. И.В. Шмарова. М.: Новый юрист, 1998. - 368 с.

Уголовное право. Общая часть. / Под ред. Б.В. Здравомыслова, Ю.А. Красикова, А.И. Рарога. - М.: Юрид. лит.-ра, 1994. - С. 404.

Уголовно-исполнительное право: Учебник / Под ред. В.И. Селиверстова. - М.: Юриспруденция, 2000. - 320 с.

Конопельський В.Я.

кандидат політичних наук, доцент

Начальник кафедри кримінального права та

кримінології

Надійшла до редакції: 02. 12. 2012

УДК 342.51

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО ПРОТИДІЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ДІТЕЙ

На шляху до розбудови демократичної, правової, соціальної держави з високими моральними й гуманістичними цінностями Україна активно бореться з різного роду негативними явищами в економічній, соціальній, правовій, управлінській та інших сферах людського життя. Одним з таких проблемних, деструктивних явищ є дитячі безпритульність і бездоглядність. Складність цієї проблеми полягає в тому, що вона, маючи фактично за своєю сутністю соціальну природу, тісно пов'язана з усіма іншими найбільш важливими сферами суспільно-державного життя, оскільки фактори, що сприяють виникненню й розвитку безпритульності й бездоглядності дітей, досить різноманітні за своїм характером і походженням. Така ситуація вимагає поєднання суспільно-державних зусиль і комплексного підходу до її вирішення.

Зокрема, значний внесок в її теоретичне обґрунтування зробили: А. Адлер, С. Бадора, Л. Волинець, Ю. Антонян, М. Гернет, Г. Миньковський, В. Ревін, А. Зінченко, Г. Авванесов, В. Плешаков, Ю. Кравченко, П. Люблінський, А. Мішин, Ю. Удовенко, О. Бепалько, Н. Павлик, М. Скрипник, М. Чельцов-Бебутов, Г. Волков, Н. Пов'якіль, Е. Немировський, Н. Гришаков, В. Рубінштейн, Е. Веккер, Д. Баранчук, Р. Моїсеєнко, Л. Лохвицька, М. Ветров, А. Биков та ін.. Дослідники

© В.В. Ковальська, 2013

аналізували природу таких негативних соціальних явищ, як злочинність, безпритульність і бездоглядність дітей, досліджували чинники та умови, що сприяють їхньому виникненню, виробляли шляхи протидії їм тощо.

Однак незважаючи на всі викладені аспекти, які, безумовно, свідчать про значні позитивні зрушення українського суспільства на шляху до подолання феномену "дітей вулиці", говорити про стан речей у сфері протидії безпритульності та бездоглядності дітей як нормальний все ж таки, на нашу думку, ще зарано. Адже темпи зниження кількості цієї категорії дітей, з нашої точки зору, не такі вже й високі, як відзначають відповідні посадовці й чиновники на різного роду конференціях, брифінгах, у виступах, звітах і докладах тощо. Крім того, офіційні статистичні дані щодо кількості в Україні безпритульних і бездоглядних дітей, які вони наводять, не завжди відповідають дійсності й доволі часто різняться з показниками, що наводять з цього приводу різного роду незалежні дослідницькі центри, громадські організації тощо. До того ж достатньо просто вийти на вулицю будь-якого більш-менш великого міста України, відвідати його громадські міста, наприклад: залізничні та автобусні вокзали, метро, підземні переходи, комп'ютерні й ігрові салони тощо, для того, щоб упевнитися в тому, що кількість дітей, які зростають і виховуються на вулиці, значно більша, ніж

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС